

О.Л. Гальцова, д р екон. наук, професор, завідувач кафедри національної економіки, маркетингу та міжнародних економічних відносин Класичний приватний університет, м. Запоріжжя
Н.М. Шмиголь, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри обліку та оподаткування
Запорізький національний університет

РОЗВИТОК ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ: МАКРО-, МЕЗО- ТА МІКРО РІВНІ

В статті проаналізовано причин зменшення обсягу виробництва в харчовій промисловості України, до числа яких можна віднести відносно високу собівартість вітчизняної сільськогосподарської сировини і неповну забезпеченість нею переробних підприємств, постійно спостерігається тенденція росту цін на енергоносії, транспортні перевезення, неефективна кредитна політика, низька платоспроможність населення тощо. Досліджено розвиток підприємств харчової промисловості України та запропонувати шляхи їх вирішення.

Ключові слова. *Харчова промисловість, загальна структура виробництва, розвиток підприємств харчової промисловості, структура виробництва продовольства.*

Постановка проблеми. При сучасному прагненні України в Європейський Союз будуть відігравати роль два чинники: економічний і політичний. При цьому на основі якісного перетворення факторів продуктивних сил і виробничих відносин є неминучим постійне реформування структури суспільного виробництва. Важливим фактором фінансового благополуччя при цьому є економічна стійкість і стабільний соціально-економічний статус галузей харчової промисловості, що напряму пов'язані з якісним рівнем управління і кількісним методом оптимізації управлінських задач [1; 2, с.5-9]. Тому актуальним було би дослідити розвиток харчової промисловості на різних рівнях керування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток харчової промисловості на різних рівнях керування досліджували такі вчені, як Борщевський П.П., Заїнчковський А.О., Купчак П.М., Осіпов П.В., Прядко В.В., Сичевський М.П., Чернюк Л.Г. та ін. Втім потрібно розглянути всі рівні прийняття управлінських рішень в розвитку харчової промисловості в комплексі.

Формулювання цілей статті. Мета публікації полягає у: 1) дослідженні причин зменшення обсягу виробництва в харчовій промисловості України; 2) дослідити розвиток підприємств харчової промисловості України та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В останні роки агропромисловий комплекс (сільське господарство і харчова промисловість) стабільно забезпечує майже 8 % ВВП країни. Але, якщо сільське господарство має приріст в середньому на 2,8 % у рік, то зростання обсягів виробництва в харчовій промисловості має іншу динаміку [3, с. 100–104]. Вітчизняна харчова промисловість об'єднує 22 спеціалізовані галузі, до яких входить понад 40 основних виробництв. Провідні галузі: м'ясна, олійно-жирова, кондитерська, молочна, спиртова, борошномельна, цукрова. У загальній структурі виробництва продовольства найбільша частка припадає на продукцію олійно-жирової промисловості, потім – м'ясо та м'ясної продукції, потім – молочні продукти, і в кінці – напої [4; 5].

Сучасна харчова промисловість представлена малими, середніми та великим підприємствами, що працюють у сфері декількох десятків різноманітних галузей. Зокрема, це м'ясо- і молокопереробні підприємства, борошно-круп'яні, цукрові, спиртові, пивоварні, лікеро-горілчані, виноробні, олійно-жирові, хлібопекарські, кондитерські, рибні, макаронні, консервні та інші [6]. Спади виробничої діяльності підприємств харчової промисловості спостерігалися у 2013 та 2015 рр., на 5 % та 10,7 % відповідно, зростання виробництва – на 2,5 % та 3,9 % у 2014 та 2016 р. В цілому це свідчить про загальну тенденцію до зниження темпів виробництва, що є показником низької платоспроможності населення.

Якщо брати до уваги окремо 2017 р., то найвищим індекс був для виробництва олії та тваринних жирів, безалкогольних напоїв; мінеральних та інших вод, розлитих у пляшки, індекс перероблення та консервування риби, ракоподібних і молюсків, виробництва какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів, переробки та консервування фруктів і овочів. Водночас, спад цього індексу зафіксовано у дистиляції, ректифікації та змішуванні спиртних напоїв, виробництві виноградних вин, а також хліба та хлібобулочних виробів; борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок нетривалого зберігання [4]. Є ряд об'єктивних причин зменшення обсягу виробництва в харчовій промисловості, до числа яких можна віднести відносно високу собівартість вітчизняної сільськогосподарської сировини і неповну забезпеченість нею переробних підприємств, постійно спостерігається тенденція росту цін на енергоносії, транспортні перевезення, неефективна кредитна політика, низька платоспроможність населення тощо.

1. Індекси виробництва харчової продукції в Україні за основними видами переробної діяльності у 2013–2017 рр., % до попереднього року

Види продукції	Роки				
	2013	2014	2015	2016	2017
Виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів	95,0	102,5	89,3	104,4	102,9
Виробництво харчових продуктів	96,4	104,6	87,2	106,0	104,2
Виробництва м'яса та м'ясних продуктів	110,5	100,5	99,8	104,5	101,3
Перероблення та консервування риби, ракоподібних і моллюсків	105,1	98,7	71,4	115,6	106,8
Перероблення та консервування фруктів та овочів	99,8	102,9	74,6	100,2	105,1
Виробництво олії та тваринних жирів	92,6	121,5	85,8	116,5	118,7
Виробництво молочних продуктів	100,5	100,1	91,2	98,6	102,1
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалів та крохмальних продуктів	96,7	100,6	94,6	100,7	99,4
Виробництво продуктів борошномельно-круп'яної промисловості	102,0	100,5	95,2	99,5	96,2
Виробництво хліба, хлібобулочних і борошняних виробів	96,5	89,5	86,9	97,7	96,9
Виробництво хліба, хлібобулочних виробів; борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок нетривалого зберігання	93,6	93,5	91,1	96,2	91,3
Виробництво сухарів і сухого печива; борошняних кондитерських виробів, тортів і тістечок тривалого зберігання	100,8	82,0	79,9	100,5	105,0
Виробництво інших харчових продуктів	85,5	110,8	79,0	111,5	102,2
Виробництво цукру	58,9	166,8	69,5	136,2	99,2
Виробництво какао, шоколаду та цукрових кондитерських виробів	100,5	76,2	82,9	98,6	106,4
Виробництво чаю та кави	110,7	106,1	92,0	103,7	93,7
Виробництво прянощів і приправ	98,6	93,1	86,4	100,4	104,8
Виробництво інших харчових продуктів, н.в.і.у.	119,6	112,6	75,8	88,1	103,4
Виробництво напоїв	90,8	91,7	88,6	96,1	101,6
Дистиляція, ректифікація та змішування спиртних напоїв	84,3	93,7	93,1	86,0	87,9
Виробництво виноградних вин	94,3	97,1	122,1	100,7	90,5
Виробництво безалкогольних напоїв; мінеральних вод та інших вод, розлитих у пляшки	93,1	93,9	93,2	106,0	114,1
Виробництво тютюнових виробів	91,8	104,5	108,0	104,0	94,9

Джерело: складено за даними [7]

Одним зі значимих наслідків зниження обсягів виробництва харчової продукції в Україні є зростання питомої ваги імпорту більш дешевих продовольчих товарів. У цьому зв'язку досить актуальним для України є забезпечення тенденцій формування продовольчого ринку, адекватних вимогам ринкової економіки.

Пріоритетною задачею розвитку продовольчого ринку є забезпечення його рівноваги за рахунок зростання вітчизняного виробництва. У цілому підтримка рівноваги повинна здійснюватися в основному за рахунок виробництва вітчизняного продовольства з мінімальною часткою імпортованих товарів, і тільки тих, виробництво яких в Україні або неможливо зовсім через певні причини, або явно є нерентабельним.

Таким чином, в сучасних умовах глобалізації світової торгівлі особливо актуальним завданням для України є здійснення комплексу заходів щодо підтримки експорту вітчизняних товарів. Харчової промисловість, враховуючи забезпечення її раціональним використанням природного, виробничого, науково-технічного та інтелектуального потенціалу, є конкурентоспроможною галуззю, що складає суттєву частину в експорті товарів.

На сьогодні нерозв'язаними проблемами у розвитку харчової промисловості є проблеми розбалансованості галузі, забезпеченості її основними засобами та їх зношеності, цінні диспропорції на різну продукцію харчування, збиткова діяльність деяких підприємств. Нестача ресурсно-виробничого потенціалу, нерозвиненість ринкової інфраструктури спричинюють негативний вплив на конкурентоспроможність більшості видів агропродовольчої продукції. Досягнення стабільного виробництва, високої конкурентоздатності та економічної ефективності харчової промисловості потребує постійного оновлення основних засобів, що вимагає від підприємств галузі активного пошуку джерел фінансування, а від держави – створення умов для інвестування. Для подолання такого становища потрібна докорінна реконструкція багатьох підприємств і виробництв харчових галузей та оснащення їх сучасною технікою. При цьому державна підтримка та інноваційна стратегія повинні передбачати систему організаційно-економічних заходів по упровадженню останніх науково-технічних досягнень. Оновлення виробничого апарату має відбуватися шляхом прискореного виведення фізично зношеного і морально застарілого обладнання та вводу в експлуатацію нового устаткування, що відповідає передовим світовим зразкам.

Водночас розвиток інноваційних процесів у харчовій промисловості виявляє не тільки негативні, а й позитивні тенденції. Харчова промисловість лишається одним із лідерів серед промислових галузей у здійсненні продуктивних інновацій. Інноваційна діяльність у галузі спрямована на використання та компенсацію результатів наукових досліджень та розробок з метою вдосконалення технологій виробництва, оновлення та розширення номенклатури продовольчих товарів, поліпшення їх якості. Вона повинна включати маркетингові дослідження ринків збуту, формування попиту на нові види продукції, пошук та створення інформації про конкурентне середовище, пошук партнерів по впровадженню та фінансуванню інноваційних проєктів [8]. Протягом останніх п'яти років частка інноваційно активних підприємств порівняно з попереднім періодом зросла на 3,0 в.п. в основному за рахунок збільшення частки підприємств, які займалися організаційними та маркетинговими інноваціями. Більшість підприємств харчової промисловості потребують докорінного оновлення матеріально-технічної бази, оскільки умови конкурентної боротьби вимагають впровадження сучасного високопродуктивного устаткування і новітніх технологій, широкого залучення наукового та кадрового потенціалу. Взагалі актуальність проблем наукового забезпечення харчової промисловості є беззаперечною й стратегічно важливою в умовах розв'язання завдань щодо подолання кризових явищ в галузі та досягнення сталого економічного зростання.

На сьогодні в Україні, немає такого підприємства харчової промисловості, де б вся діяльність концентрувалася на якомусь одному виді продукції. Тому, найважливішим джерелом інформації для прийняття управлінських рішень для кожного керівника є аналіз результатів роботи кожного напрямку бізнесу. Як правило, підприємства так чи інакше диверсифікують свій бізнес, виробляючи одночасно послуги та товари відразу декількох видів. Консервна фабрика виробляють консерви, що містять різні продукти або мають різну вагу. Тут важливо виявити саме таке групування, яке з одного боку, дозволило б не вдаватись до надмірної деталізації, та до зайвої узагальненості, з іншого. При виділенні тих або інших напрямків бізнесу необхідно керуватися наступними ознаками: особливий для продукції напрямку сегмент ринку (наприклад, покупці/орендарі); особливий для напрямку менеджмент; особливе джерело походження продукції або склад витрат (наприклад, власне виробництво/імпорт/вітчизняні виробники); більш-менш суттєва питома вага напрямку в загальному обсязі продажів; інші ознаки.

Іноді буває складно групувати продукцію тільки по одному з перерахованих вище ознак. Так, в одному бізнесі деякі напрямки можуть

характеризуватися власним менеджментом і джерелом походження товарів, у той час як інші – мати спільний менеджмент, але специфічний сектор ринку. У цьому питанні необхідно розглядати та зважувати ступінь значимості вищевказаних ознак для групування продукції та послуг по напрямках і знаходити найбільш оптимальний варіант. Виділення окремих груп менеджменту в центри доходу є ефективним засобом стимулювання персоналу та орієнтації його на результат. Центр доходу – термін, широко використовуваний у міжнародній практиці бізнесу. Центр доходу – це структурний підрозділ підприємства, результат роботи якого може бути визначений конкретною сумою заробленого їм для підприємства доходу чи прибутку. На практиці центрами доходу можуть бути окремі юридичні особи корпорації, або структурні підрозділи, що реалізують продукцію одного або декількох напрямків бізнесу. Поняттю «центр доходу» близьке поняття «канал збуту», якщо мова йде про торговельні підприємства. Крім того, центром доходу може бути й неформальна структура – наприклад, група менеджерів. Бувають ситуації, коли центри доходу не можуть бути виділені через те, що все підприємство діє як єдиний центр доходу.

Для керівництва відіграє роль не те, хто конкретно реалізує продукцію, а те, як ця продукція реалізується залежно від розміру націнки та обсягу партії. Саме це дозволить менеджменту визначити, як краще вести торгівлю: великим оптом або вроздріб. У результаті розділення за напрямками і центрами доходу управлінський звіт про прибутки й збитки в частині реалізації та собівартості реалізованої продукції за звітний період буде мати матричну структуру. Тобто, він буде показувати цифри як за кожним напрямком (видом продукції), так і за кожним центром доходу. Ступінь деталізації залежить і від можливостей системи обробки бази даних, та системи, що реєструє та обробляє операції, які повинні забезпечувати можливість консолідації даних про обсяги реалізації та собівартості реалізованої продукції по напрямках і центрах доходу [9, 10]. Найпоширенішими її складовими, на підприємствах харчової промисловості Запорізької області є показники, що наведені в табл. 2.

Подальший аналіз може відбуватися за таким алгоритмом:

- оцінка відхилень показників від встановлених підприємством норм,
- виявлення причин, що вплинули на виникнення відхилень,
- встановлення пріоритетів контролю показників залежно від досягнутих значень,
- надання коментарів по кожному показнику,
- розробка заходів досягнення цільових значень показників, або зміна цільових значень.

2. Основні показники, для аналізу розвитку підприємств харчової промисловості

Мета залучення показника	Перелік можливих показників
1	2
За прямими доходами	
Управління доходами та витратами	обсяг продажу та частка ринку кількість нових цінових стратегій кількість нових споживачів і ринків кількість нових продуктів кількість нових каналів розподілу виторг на одного працівника витрати на одиницю продукції
Управління виробництвом	- кількість бракованих виробів - тривалість виробничого циклу - витрати на виробництво
Використання активів	- втрати, виявлені в результаті інвентаризації - оборотність активів - тривалість фінансового або операційного циклу - рентабельність власного капіталу - продуктивність і ефективність тощо
Управління збутом та сервісом	- кількість товарів, доставлених вчасно - питома вага дефектів, отриманих у результаті доставки - кількість покупців, які зробили повторне замовлення протягом трьох наступних місяців після першого замовлення - кількість споживачів, які не зробили повторного замовлення протягом року, за першим замовленням
За непрямими доходами	
Показники, спрямовані на ідентифікацію	- прибутковість даного сегменту ринку - дохід від впровадження нового продукту - дохід від залучення нового покупця
Виділення частки ринку	- частка ринку (у відсотках), завойована підприємством за звітний період - частка товарів підприємства у бюджеті споживача
Оцінка здатності утримувати споживачів	- кількість споживачів, які продовжили відносини з іншим партнером - збільшення кількості замовлень - частота замовлень, відвідувань (візитів), контактів з постійними покупцями

<i>Продовження табл. 2</i>	
1	2
Прибутковість споживачів	- загальний прибуток розраховуючи на одного клієнта - сумарні витрати на одного споживача або на одну господарську операцію
Здатність завойовувати споживачів, їх задоволення	середні витрати на залучення нового покупця середній виторг, розраховуючи на одну взаємодію зі споживачем кількість скарг кількість добровільних листів із вдячністю кількість клієнтів, які висловили надзвичайну задоволеність зробленими послугами або купленими продуктами при спеціальному тестуванні
Характеристики продукту й послуг	кількість властивостей продукту, кращих за продукт конкурентів індекс кількості неякісно зроблених послуг, кількість повернень проданої продукції кількість поставлених вчасно товарів або послуг (у відсотках) задоволеність часом доставки
Взаємини	- кількість скасованих замовлень товару; - кількість контактів зі споживачем; - кількість часу, що займає один контакт із клієнтом.
Співробітники	- плінність персоналу; - виторг на одного співробітника, прибуток на одного співробітника - кількість співробітників, які за кваліфікацією можуть зайняти ключові позиції, стосовно очікуваної потреби в таких співробітниках
Оцінка мотивації	- кількість прийнятих і впроваджених пропозиції - видані винагороди
Інформаційні технології	- кількість процесів, за якими інформація про якість, кількість, витрати тощо легко доступна - кількість співробітників, які можуть одержувати інформацію з мережі одночасно

Після чого інформаційну базу можна подати за напрямками, представленими на рисунку.

Висновки. Харчова промисловість це галузь вітчизняної економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку держави, формує експортний потенціал та формує економіку України. Зниження за останні роки

показників ефективності фінансово-економічної діяльності спостерігається по окремим підгалузям, підгрупам та регіонам.

«Успішний розвиток»	«Зниження результатів»	«Позитивні зміни»	«Підвищена увага»
↓	↓	↓	↓
показники, для яких досягнуті цільові значення й спостерігається позитивна динаміка	показники, для яких цільові значення досягнуті, однак спостерігається негативна динаміка	показники, для яких цільові значення не досягнуті, однак спостерігається позитивна динаміка	показники, для яких цільові значення не досягнуті й не спостерігається позитивна динаміка

Напрямки класифікації аналітичних показників розвитку підприємств харчової промисловості

На підприємствах харчової промисловості поняття успіху носить комплексний характер, воно відображає не тільки підвищення ефективності діяльності підприємницької структури, приріст основних показників організації, що характеризують фінансове становище, але й поліпшення позицій підприємства на ринку, збереження наявних конкурентних переваг і завоювання нових – ріст як прямих, так і непрямих доходів. Про важливість харчової галузі свідчить той факт, що на Україні обсяги реалізації харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів за останні роки складає майже 10 % від загального обсягу реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) і посідає 4-е місце серед всіх видів промислової.

Галузь харчової промисловості в Україні є конкурентоздатною, достатньо перспективною, а виробничий та експортний потенціал має стратегічний вплив на формування ВВП країни. Тому стратегія розвитку галузі має бути комплексною і враховувати підгалузеву диференційованість, необхідна мобілізація капіталу в оновлення основних засобів для впровадження інноваційних технологій. А активізація інвестиційної діяльності має здійснюватися з впровадженням матеріало-, трудо- та енергозберігаючих технологій.

Тобто, для досягнення стійкого та стабільного розвитку галузі харчової промисловості потрібні: вдосконалення нормативної бази, держана підтримка, податкове стимулювання, інвестиції в наукові

дослідження, збільшення частки експорту, сприятливі умови для притягнення іноземного капіталу, модернізація існуючих та будівництво нових підприємств тощо.

Бібліографічний список: 1. Говорущо Т.А. Мале підприємництво та ефективність його розвитку у харчовій промисловості України: Монографія. – К.: НУХТ, 2007. – 391 с. 2. Дейнеко Л. Розвиток стратегічного потенціалу харчової промисловості України / Л. Дейнеко, П. Купчак // Харчова і переробна промисловість. – 2009. – № 6. – С. 5–9. 3. Шмиголь Н.М. Моніторинг діяльності підприємств харчової промисловості в сучасних ринкових умовах / Н.М. Шмиголь, А.А. Антонюк // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 5. – С. 100-104. 4. Розвиток внутрішніх ринків в Україні: добробут завдяки конкуренції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ier.com.ua/files/Books/10.../10_book_2003_blue%20book_ukr.pdf. 5. Ревуцька Н.В. Харчова промисловість України: оцінка діючих бізнес-моделей в галузі / Н.В. Ревуцька // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 12(30). – С. 89-96. 6. Шмиголь Н.М. Аналіз факторів, що обмежують ділову активність підприємств харчової промисловості / Н.М. Шмиголь, А.А. Антонюк: тези міжнародної науково-практичної конференції вчених і фахівців [«Реалізація національних економічних інтересів України в рамках Євроінтеграційних процесів»], (Сімферополь, 14-15.05.09) / Міністерство освіти та науки України, Академія економічних наук України, Кримський економічний інститут. – Сімферополь: Видавництво ПП «Фенікс», 2009. – С. 256-259. 7. Експрес-випуск. Промислове виробництво у 2017 році. <http://www.ukrstat.gov.ua/> 8. Тридід О.М. Бюджетування як метод управління неопераційними доходами і видатками підприємств.// Тридід О.М. / Ефективна економіка [Електронний ресурс] – 2011 – № 12 Режим доступу <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1048>. 9. Шмиголь Н.М. Принципи управління доходами в діяльності організації / Н.М. Шмиголь // Науковий збірник Прикарпатського національного університету «Актуальні проблеми розвитку економіки регіону». – Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету, 2010. – Вип. 6. – Т. 1. – С. 166–170. 10. Шмиголь Н.М. Доходи підприємств: сучасні методи управління / Н.М. Шмиголь // Економіка: проблеми теорії та практики. Вип. 228. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2010.

Гальцова О.Л., Шмиголь Н.Н. Развитие пищевой промышленности: макро-, мезо- и микроуровни. В статье проанализированы причин уменьшения объема производства в пищевой

промышленности Украины, к числу которых можно отнести относительно высокую себестоимость отечественной сельскохозяйственного сырья и неполную обеспеченность ним перерабатывающих предприятий, постоянно наблюдается тенденция роста цен на энергоносители, транспортные перевозки, неэффективная кредитная политика, низкая платежеспособность населения и тому подобное. Исследовано развитие предприятий пищевой промышленности Украины и предложить пути их решения.

Ключевые слова. Пищевая промышленность, общая структура производства, развитие пищевой промышленности, структура производства продовольствия.

Galtsova O.L., Shmygol N.M., The development of the food industry: macro-, meso- and micro levels. The article analyzes the reasons for reducing the volume of production in the food industry of Ukraine, which include the relatively high cost of domestic agricultural raw materials and the incomplete provision of processing enterprises, the tendency of rising energy prices, transport traffic, ineffective credit policy, low solvency of the population, etc. are constantly observed. The development of enterprises of the food industry of Ukraine and the ways of their solution are explored.

The priority task of the development of the food market is to ensure its equilibrium due to the growth of domestic production. In general, the balance of support should be mainly due to the production of domestic food with a minimum share of imported goods, and only those whose production in Ukraine is impossible at all for certain reasons or is clearly unprofitable.

Thus, in today's conditions of globalization of world trade, a particularly urgent task for Ukraine is the implementation of a set of measures to support the export of domestic goods. The food industry, taking into account the provision of its rational use of natural, industrial, scientific, technical and intellectual potential, is a competitive industry that constitutes an essential part in the export of goods.

The achievement of stable production, high competitiveness and economic efficiency of the food industry requires constant renewal of fixed assets, which requires active search of sources of funding from enterprises, and the creation of conditions for investment from the state. To overcome this situation, a radical reconstruction of many enterprises and industries of food industries and the equipment of their modern equipment is needed. At the same time, state support and innovative strategy should include a system of organizational and economic measures to implement the latest scientific and technological achievements.

Keywords. Food industry, general structure of production, development of enterprises of the food industry, structure of food production.

Стаття надійшла до редакції: 02.10.2018 р.